

YALANLAMALI DESTANLAR İLE MASAL TEKERLEMELERİ ARASINDAKİ BENZERLİKLER

Münir CERRAHOĞLU

Fatih Üniv. Karşılaştırmalı Edebiyat Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

Özet

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren insanlık, duygu ve düşüncelerini, hayallerini ortaya koydukları ürünlerle sözlü olarak ifade etmiş ve bu ürünler anonim olarak devam etmiştir. Sözlü gelenek içerisinde oluşan bu ürünler değişik türler halinde varlıklarını sürdürmüş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Aynı sosyo- kültürel ortamda ortaya çıkıp gelişen bu türler arasında yer yer etkileşimler olmuş bazı benzer unsurları taşımaları yönüyle dikkat çekmiştir. Bu türler arasında yalanlamalı destanlar ile masal tekerlemeleri örnek olarak gösterilebilir.

Yalanlı anlatıma yer verilmesi, bu türlerin ve bu türleri oluşturan sanatçıların birbiriyle etkileşimi, türlerin birbirine kaynaklık etmeleri, her iki türde de gerçek dışı hayali bir anlatımla mizahlı unsurunu barındırması türler arasındaki bazı benzerliklerdir. Her iki türde de sanatlı bir söyleyişin görülmesi, konu benzerliklerinin olması, zaman ve mekânın bazen bilinenin dışında olması, varlıkların olağan dışı olması, aynı meslek ve hayvan isimlerini konu edinmeleri, anlam farklılıkları doğuran sözcük oyunlarına yer vermeleri, anlatıcının kendini küçük bir maceranın kahramanıymış gibi göstermesi bu benzerliklerin bir diğeridir.

Anahtar Sözcükler: Yalanlamalı destan, masal tekerlemeleri, benzerlik

SIMILARITIES BETWEEN THE DECLARING EPICS AND FAIRY REPARTEE

Abstract

From the first period of history, humanity expressed their sensations and thoughts, imaginations verbally with the products they brought up and these products continued as anonymous. These products which existed inside the verbal tradition continued with different types and came into being till our period. It was interaction in places between these types which appeared and developed at the same sociocultural atmosphere and attracted attention because of carrying some similar elements. Among these types, fairy tale repartee and declaring untrue epic poems can be shown as an example.

To allow declaring untrue explanation to happen, these types and interactions among artists who form these types make source with each other and in both types sheltering humor element with unreal imaginary explanation are some resemblances between these types. At the both types it was seen a way of speaking which was done with great artistry, similarity of subject, time and place being the same names occupation and animal out of known and existences are unusual, to make subject the same profession names, the other resemblance is to allow verbal games to happen differential means. Separately at the repartee and part of the declaring expressionist, shows himself as he is a hero of a small adventure, it is important similarity to take place at the both types of declaring untrue epic poem animals and fairy tale repartee animal homes.

Key Words: Declaring false epic poem, fairy tale repartee, resemblance.

Giriş

Tarihinin ilk dönemlerinden itibaren insan sahip olduğu bilgileri, edebi eserleri söze dayalı değişik ürünlerle ortaya koymuştur. Tamamı söze dayalı bu sosyo-kültürel ürünler tarihi süreçle birlikte doğduğu kültürden beslenmiş, bir gelenek içerisinde sözlü başlamış, sözlü muhafaza edilmiş ve kuşaktan kuşağa sözlü olarak iletilmiştir. Evrensel, ulusal veya yerel özellikler kazanan bu ürünler kendi kuralları içinde zamanla değişik türlere ayrılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Sözlü geleneğin kuralları içerisinde oluşan bu türler destanlar, efsaneler, masallar ve halk hikâyeleri, atasözü, ninni, türkü, bilmece ve benzerleridir.

Aynı kültürel çevrede ve aynı gelenek içinde ortaya çıkan ve halkın ortak ruhunu yansıtan edebi ürünlerin mukayeseli araştırmaları yapıldığında birbirini etkilediği ve benzer unsurlar taşıdığı görülmektedir. Temel noktasında insan olan bu türler, aynı fiziksel çevrede oluşarak halkın duygularını, özlemlerini, hayallerini, kederlerini, sevdalarını, aşklarını ve inançlarını dile getirmiş, kendi özelliklerini korumuş bununla birlikte birbirini etkileyerek günümüzdeki şeklini almıştır.

Anonim halk edebiyatının önemli ürünleri içerisinde yer alan yalanlamalı destanlar ile masal tekerlemeleri üzerine değişik makaleler (bkz. *Artun, Günümüz Adana Âşıklık Geleneğinde Mizah*, <http://turkoloji.cu.edu.tr>) ve eserler (bkz. *Boratav, 2000; Duymaz, 2000*) yazılmış, bu ürünlerin özellikleri, oluştukları çevre ve işlevleri değişik yönlerle ele alınarak incelenmiştir. Bu çalışmamızda her iki tür hakkında kısaca bilgi verdikten sonra türler arasındaki benzerlikler, etkileşimler üzerinde durularak türler arasındaki etkileşimleri ortaya konulacaktır.

Mübalağa (abartma) “bir olayın, bir heyecanın etkisiyle büyütülmesi veya küçültülmesi” (Kocakaplan, 1992: 105) dir. İnsan belleğinde derin bir etki oluşturan varlıklar ya da olaylar insan şuurunda normal dışı bir heyecan meydana getirir. İnsan bu heyecanın etkisiyle zihnindeki varlığı ya da olayı büyültür veya küçültür. Mizahın önemli bir unsuru olan mübalağa gerek masal tekerlemelerinde gerekse yalanlamalı destanlarda sıkça rastlanan önemli bir unsurdur. Halk bazen toplumsal baskıdan kurtulma ve rahatlama bazen hoşça vakit geçirerek eğlenme amacıyla mübalağayı da içinde barındıran mizahi etkinliklerden ve türlerden yararlanmış, mizahı halk kültürümüzün ve edebiyatımızın önemli bir ürünü haline getirmiştir.

Âşık Destanlarında Yalanlama (Mübalağa)

Âşıklar destanlarında toplumsal ve bireysel konuların yanında taşlama ve yalanlama gibi zengin türler ortaya koymuş, mizahlı bir anlatım içerisinde yaşadıkları sosyo-kültürel çevrede karşılaştıkları bireysel ve toplumsal kusurları ve eksik yönleri, mizahi bir anlatım içerisinde halkı güldürerek ve düşündürerek iğneleyici bir şekilde dile getirmişlerdir. “Âşık yaşadığı dönemin haksızlık, yolsuzluk ve geriliklerini âşık tarzı şiirin dil ve biçim özelliklerini kullanarak taşlar. Bu tür ürünlerde halkın mizaha bakışını, engin hoş görüsünü görürüz. Âşıklar yalanlamalarında kişilerde ve toplumda

görülen toplumun değer ve normlarına aykırı her konu ve davranış biçimini mizah konusu yaparlar. Âşıkların yalanlamalarında kişisel, toplumsal ve siyasal boyut vardır. Âşıkların yalanlamaları eğlendirir, düşündürür, eleştirir. Âşıklar toplum ve insan ilişkilerini irdeleyen, olaylara ayna tutup yansıtan yönleriyle işlevseldirler.” (Artun, 1996: 33)

Yalanlamalı destan âşıkların fasıl düzeninde inanılması güç yalanları bulup dinleyicilere bir destan içerisinde sunmasıdır. “Yalanlama, âşık fasıllarında yalan söylemeye dayanan en çok ve inanılmaz yalanları bulup söyleme sanatı aynı zamanda kelime hazinesindeki zenginliği ortaya koyması bakımından da ilgi çekici bir bölümdür. Anonim halk edebiyatı ürünleri arasında çok kere yalana dayalı tekerleme türü ile âşık deyişleri arasındaki yalanlamalar arasında bir bağ olduğu düşünülebilir (Günay, 2008: 92)

Masal Tekerlemeleri

Masal tekerlemeleri dinleyenleri şaşırtmak, eğlendirmek ve keyiflendirmek için anlatımı hazırlayan anonim bir türdür. Masal tekerlemeleri masalın başında ortasında veya sonunda yer alan ses ve sözcük benzerliklerinden yararlanılarak oluşturulan yarı anlamsız sözcüklerden ya da sözlerden oluşur. Birbiriyle ilgisiz olan ancak dinleyicinin ilgisini masala çekmek için bir araya getirilmiş sözlerden oluşur ve bir düzen içerisinde sıralanır.

Tekerlemeler masal anlatıcısının bilincinden ve belleğinden belirli bir sıra ile anlamsal bir bütünlükle akan düşüncelerin yan yana getirilmesiyle oluşturulan bir yapıya sahiptir. Masalın başında ortasında veya sonunda yer alan masal başı tekerlemeleri en inanılmaz yalanlarla örgülü hayali ve abartılı anlatımların yer aldığı bölümdür. Aslında masalla ilgisi olmayan bu bölümdeki tekerlemenin işlevi sadece dinleyicinin ilgisini çekmek ve onu masalın gizemli dünyasına hazırlamak, masalın heyecanla ve dikkatle dinlenmesini sağlamaktır. “Masal başında yer alan tekerlemeler, masalın muhtevasına inanılmaması için uyarı anlamında söylenirken, anlatılanların gerçek değil, eğlendirmek ve ibret dersi vermek için uydurulmuş şeyler olduğunu ifade eden ‘giriş klişeleri’ niteliği taşırlar.” (Duymaz, 2002: 66)

Yalanlamalı Destanlar İle Masal Tekerlemeleri Arasındaki Benzerlikler

Her İki Türün Köken Olarak Birbirine Kaynaklık Etmesi ve Etkileşimi

Her iki tür arasındaki ortak işlevlerden ve etkileşimlerden kabul edebilecek benzerlik köken olarak birbirine kaynaklık etmesidir. Aynı kültür potası içerisinde ortaya çıkan ve gelişen halk edebiyatı türlerinin birbirine kaynaklık ettiği ve etkilediği görülmektedir. Mitolojiden destana, destandan halk hikâyesine görülen bu etkileşimin benzeri masal tekerlemeleri ile yalanlamalı destanlar arasında birbirine kaynaklık etmeleri dikkat çekicidir. “Evvel zaman içinde” sözleriyle başlayan tipin, en kısa

biçiminin kökeni büyük olasılıkla bilgili okumuş yazmış çevrelere dayanmaktadır. Büyük kentlerde dolaşan bir gerçekçi anlatı uzmanı, profesyonel masalcılar diyebileceğimiz meddahlara ve mesleklerini hem kentlerde hem köylerde icra eden âşıklara kadar dayandığı söylenebilir. (Boratav, 2000: 15)

Her iki türün sanatçısının birbirinin devamı olduğunu dile getiren Ziya Gökalp'in Milli Mecmua'nın 17. sayısında yazdığı "Masallar" adlı makalesindeki "masalcılar, eski ozanlığın kadınlarda devam eden kısmıdır. Ozanlık babadan oğula kaldığı gibi, masalcılık da anadan kıza geçer" (Gökalp, Milli Mecmua 17. Sayı'dan aktaran Tezel, 2009) sözleriyle her iki türün sanatçılarının birbirinin devamı olduğu fikrini destekler şekildedir.

Âşıkların masal tekerlemelerinden yararlandığını, masal tekerlemelerinin de zamanla anonimleşerek âşık edebiyatında yalanlamalı destan olarak türküleştğini bazı örneklerde de görmek mümkündür. "Avludan soktum elimi/ kavradım ince belini/ imamın kaykı(inatçı) gelini... Bir tek versiyonu olan bu kalıp söz büyük olasılıkla bir halk türküsünden gelir" (Boratav, 2000: 33) "Kaş kara, kirpik kara, a'zında diş incidir; geldi girdi ruzi- Kasım, dalları taş incidir; kötü arkadaşın yola gitme, yolda seni incidir" (Boratav, 2000: 171) tekerlemesinin "ilk bölümü evlerinin önü taşlık olan bir halk türküsünden alınmış olabilir" (Boratav, 2000: 30) Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Âşıkî, Ümmî Sinan vb. "bu şairlerin hepsi büyük olasılıkla aynı kaynaktan, masal tekerlemesinden ya da dönemlerinin sözlü anlatım geleneği içinde yer almış yalanlamalı masallardan yararlanmışlardır." (Boratav, 2000: 107- 108)

Masal tekerlemelerini uzatan kalıp sözlerden bazılarını az farkla yalanlamalı destan sözlerinde görmek mümkündür. Destan ve tekerleme örnekleri incelendiğinde bazı tekerlemelerin profesyonel masal anlatıcıları geleneği içinde yer aldığını bazılarının ise halk şairlerinin destanlarından etkilendiği görülecektir. Örneğin "Şu yalan bu yalan... Fili yuttu bir yılan. Karıncanın yedi yerinden çektim kolan; karıncaya bindim, deveyi kucağıma aldım o da mı yalan?..."(Boratav, 2000: 39) tekerlemesinde yer alan "yalan ve palan" sözcüklerini Denizlili bir âşık olan Derdmend Âşık (sevdayi) yalanlamalı bir destanında kafiye olarak kullandığını görürüz.

Hep söyledim fartı furtu yalanı
Beygirin kolanı, merkep palan
Bilirsiniz hiç söylemem yalanı
Ezber etmediğim gerçek nic'oldu?

Burada Âşık "bir miras hakkı iddiası"yla ilgili mizahlı destanında, âşık şiiri halk masalı geleneğinden örnek almıştır. (Boratav, 2000: 40-41) .

Türler arası etkileşime ve benzerliği dikkat çeken Ali Duymaz (2002: 97) ise "Sıçan Türküsü", "İstanbul'a Gelirkene", "Çekirge Türküsü" ve "Tahtakurusu Türküsü"

nü örnek vererek bu türkülerin tekerlemelerin ferdi ve gelişmiş edebiyatta, yani âşık edebiyatında kullanılışı olduğunu ifade eder. Böylece bu metinlerin yeniden anonimleşme sürecine girdiğini ve türküleştğini belirtir.

Yalanlı Anlatım

Öncelikle hayal ve düşleri yoğun olarak ifade eden her iki tür arasında adeta dinleyici ile uzlaşma sağlanmışçasına yalanlı, bir anlatım vardır. Yalanlı anlatım insanların “kendilerine acı verecek gerçeklerden kurtulmak amacıyla gerçek dışı bir dünya kurgulamasıdır. Ancak burada ‘yalan’ kavramı ahlaki anlamda günlük hayatta kullandığımız yalandan ayırt etmek gerekir. Çünkü bu yalan uzlaşmalı bir yalandır. Yalanı söyleyen de dinleyen de durumun farkındadır.” (Duymaz, 2002: 18)

Hep söyledim furtu furtu yalanı
Beygirin kolanı, merkep palanı...
Bilirsiniz hiç söylemem yalanı,
Ezber etmediğim gerçek nic’ oldu? (Boratav, 2000: 41)

Âşık fasıllarının yalanlama-mübalağa bölümünde âşıklar varlıkları ve olayları abartılı ve inanılmaz yalanlar içerisinde abartılı bir biçimde anlatırlar. Destanlarında ise yalan temelli güldürmeye yönelik bir hüner gösterdikleri hemen fark edilir. Örneğin Hengami’nin meşhur Cenk Destanı’nın kapanış kıtasında yer alan sözleriyle âşık yalan söylediğini bir nevi itiraf eder:

Hengâmi bu cengin mehdin eyledim
Hafya deryasını gezip boyladım
Yalan yanlış bu destanı söyledim
Ömrümde demedim böyle yalanı” (Duymaz, 2002: 98)

Hayali ve Mizahi Anlatım

Diğer bir benzerlik ise her iki türde de gerçek dışı hayali anlatımın bulunması mizahi bir unsur barındırmasıdır. Yalanlamalı destanlarda ve masal tekerlemelerinde âşık veya masalcı bazı düşünceleri şaka ve takılmalarla süsleyip anlatma yoluyla gerçekleri önemsemeden onun yerine hayali bir dünya kurmak amacıyla alaya alma çabası içindedir. Masal tekerlemelerinde görülen masal öncesi olay örgüsü içerisinde yer alan şaşırtıcı, eğlendirici ve keyiflendirici bir anlatım özelliği yalanlamalı destanlarda da görülen bir özellik olup âşığın halkı güldürmesi, eğlendirmesi açısından dinleyicinin ilgisinin yoğunlaşmasına zemin hazırlar. Böylece her iki tür de anlatıma gülünç unsurlar katarak gerginliği ve zihinsel yorgunluğu giderir, hüznü dağıtır ve havayı yumuşatır.

“Tekerlemelerin kaynağını aklın kanunları dışında hayali, uydurma söz ve vakalarla gerçek maceralar teşkil eder.” (Elçin, 2001: 590) “Güldürmeye yönelik

destanlarda ise konunun uydurulmuş olması aşığın yaratıcılığını ortaya koyan bir hüner göstermedir. “ (Çobanoğlu, 2000: 311) Akıl, mantık ve duyuların gerçekmiş gibi bir olay örgüsü içerisinde verilmesi bu türlerin ortak özelliğidir. Bu benzer özellikte hayal ve düşlerde görülen olaylar sembolik olarak yorumlanmaktadır. Burada mizahi unsurlarla, şaka ve takılmalarla bazı düşüncelerin gerçekler önemsenmeden hayali bir anlatım söz konusudur. “Mesela 19. yüzyıl âşıklarından Niyazi başından geçmiş gibi anlattığı sevdiği kadının evinde baş başa zevk ü sefa yaparlarken mahallelinin evi basıp kendisi ve sevgilisini karakola götürmelerini ve orada idam cezasına çarptırılmalarını anlatan bir baskın destanının sonunda kapanışaltı kıtasında o ana kadar anlattıklarının tamamının rüya olduğunu şöyle ifade eder:

“O dem öleceğime ben de inandım
Kolum bağlı, Ulu Hakk’a dayandım
Meğer rüya imiş kalktım uyandım
Cümlemizi ıslah eyleye Bari” (Çobanoğlu, 2000: 312)

Gülünç ve hayali unsurları barındıran bir masal tekerlemesi ise şöyledir: “Az gittik, uz gittik; dere tepe düm düz gittik; altı ay ile bir gündüz gittik... Döndük arkamıza baktık: Bir arpa boyu yer gitmişik...” (Boratav, 2000: 119)

Sanatlı Söyleyiş

Her iki türde de sanatlı bir söyleyiş vardır. Âşıklar destanlarında söz sanatlarından yararlanarak sözlerini etkili kılmaya, anlatımlarını ilgi çekici hale getirmeye çalışırlar. “Âşıklar, şiirlerinde geleneğin izin verdiği ölçüde yeni duygular, yeni heyecanlar, şekil ve tekniklerle işlerler. Âşıklar hayal ve duygu dünyasını kurarken çeşitli anlam ve söz sanatlarından yararlanırlar.”(Artun, 2005: 153) Hayal dünyalarını kurarken anlatımlarını etkili kılmak amacıyla teşbih, istiare, kinaye, tariz, tevriye, tenasüp, leff ü neşir, tekrar, tezat, mübalağa (abartma) vb. söz sanatlarından ve mecazlardan yararlanırlar.

Masal tekerlemeleri her ne kadar anlamsız söz tekrarları gibi gözüke de içlerinde anlam zenginliği bulunan özlü söz ve atasözlerinin de yer aldığı bir düşünce zenginliğinin göstergesidir. “Saz şairliğinde görülen özellikler bütün türlerde ortakır: Kafiye, ses yinelemesi, yarım kafiye, farklı yollarla elde edilen her türlü ritmik etkiler, anlam farklılıkları doğuran sözcük oyunları tekerleme anlatıcısının en çok yeğlediği konulardır.” (Boratav, 2000: 9) “Ancak bunların da nazım dil ve üslubu unsurlarıyla süslü olduğu görülür.

Konu ve Kahraman Benzerliği

Her iki türde de benzer konulara yer verildiği ve ortak konuların işlendiği görülür. Destanlarda genel olarak aşk, gurbet, öğüt, özlem, yiğitlik, sıkıntı, din ve tasavvuf, taşlama, güldürü vb. konular yer alır. Âşıklar, toplumdaki aksaklıkları, ekonomik

sorunları, bireysel ve toplumsal şikâyetleri dile getirirler. Yoksulluğu fakirliği mizahi bir üslupla anlatarak kendi yoksulluklarını ve çaresizliklerini de hicvederler. “Âşıklar ekonomik bozukluklar sonucunda toplumda moral değerlerin gevşeyeceğinin, rüşvet, hırsızlık vb. sosyal bozuklukların ortaya çıkacağıının bilincindedir.” (Artun, 1996: 33) Tekerlemelerde konular belirgin olmamasına rağmen genellikle gerçek hayatta bağdaşmayan hayali öğelerle süslüdür; bununla birlikte günlük hayatta karşılaştığımız meslek ve hayvan isimlerinin yer aldığı halk arasında yaşanan bazı maceraların işlendiği bir türdür.

Bu konular arasında günlük hayatta yaşanan olaylar, yeme içme ile ilgili durumlar, insanlar arası maceralar, benzer meslek isimleri sayılabilir. Türle ait ortak kahramanlar ise, pire, sıçan ve sivrisinek gibi hayvanlar örnek olarak gösterilebilir.

Masal tekerlemeleri ve yalanlamalı destanlar genel olarak gerçek dışı, abartılı hayal ürünü konuları işlese de bazı tekerleme ve yalanlama örnekleri gerçek konuları, gerçekçi temaları da işleyebilir. Her iki türde de imkânsız durumların gerçek olayları birleştirdiği görülür. Böylece dinleyici gerçekle gerçek dışı arasında zihinsel bir yolculuk yapar. Aşağıda verilen masal tekerlemesi ve yalanlamalı destan örnekleri gerçek hayata ait unsurları barındırır.

“Vardım bir kalaycının yanına: Usta! Bize kalaycılık öğret dedim. Bir buçuk günde usta etti.

Kalaylayamadım kapları:
Hep kırıldı tavaların sapları.
Cerrah oldum, acı yaptım hapları:
Binin zehirledim ilaç verirken (Boratav, 2006: 16)

Gerçeğe yakın bir yalanlama örneği ise şöyledir:

“Avcı oldum, kuşlar havaya uçtu
Hırsız oldum kemend boynuma geçti
Gemici oldum, gemim engine düştü
Hele ben kurtuldum tekne batarken (Köprülü, 2004: 408)

Konu benzerliğine bir örnek de Diyarbakırlı birinin yetiştirdiği ürünlerini özellikle de karpuzunu övmesi karşısında Âşık Kara Mehmet'i Ceyhan Karpuzunu övdüğü yalanlamalı destanıdır:

“Satın almak için çok tüccar geldi
Kırkı ortak olup beş karpuz aldı
Birisini oyduk bir cami oldu
İçinde bir hafta namaz kıldırırım.” (Artun, 2005: 110)

Münir CERRAHOĞLU

Karpuzla ilgili yalanlama örneğine benzer bir masal tekerlemesi ise şu şekildedir: “Ben buğday ekerken bir karpuz çekirdeği düşmüş. Karpuz büyümüş, dört yaşlı camız boduğu gibi kararıp yatıyor. Zati susadımdı. Sapsız namtısız, ceciksiz bıçağı ‘gel ha!’ eğledim karpuzla. Karpuzun içine zarpadak ben de gittim. Tıkılıversem ki ne göreyim? Bir şehre rast geldim.” (Boratav, 2006: 15)

Her iki türde de aynı meslek isimlerini sıkça görmek mümkündür. Bu mesleklere nalbant, berber, aşçı, dellal, hamamcı, tellak, müezzin, kahveci, imam, vb. örnekleri gösterilebilir. Bu benzerliğe örnek olarak 18. yüzyıl âşıklarından Âşık Kâmil’in Esnaf Destanı ile benzer bir masal tekerlemesi şu şekildedir:

“Nalband oldum, kırdım nalın çoğunu
Bir katır nalladım dinle oyunu
Meğer acemiymiş, bilmem huyunu
Çenemi teptirdim nalın sökerken

Berber oldum, doldu dükkâna iller
Şer’an tıraş eder kel başı berber
Ağustos gelince pek kokar keller
Usandım başını tıraş ederken

Aşçı oldum, asla pişmedi yemek
Boyacı oldum, bilmem al yeşil irenk
Dellal oldum, tuttum bir topal eşek
Çamura saplandı çekip giderken

Hamamc(ı) oldum, hamam göçtü başıma
Tellak oldum, bak şu benim işime
Çuldan bir kese pek gitti hoşuma
Yağır ettim birin kese sürerken

Cevahirci oldum, sözün doğrusu
Fark etmedim cevahiri, elması
Terzi oldum, ele aldım makası
Parmağım kestirdim kumaş biçerken

Meyzin oldum, ezan vakti olmadı
Bağıra bağıra sesim kalmadı
Kahvec(i) oldum, hiç müşteri gelmedi
Şerbetim ekşidi döktüm kokarken

İmam oldum, kaba sofı çoğaldı
Eski beynamazlar camiye döküldü
Lerze oldu, bir gün cami yıkıldı
Abdestli abdestsiz namaz kılarken” (Köprülü, 2004: 408- 410)

Bu Yalanlamalı destanda yer alan mesleklerden tellal, şahna, berber, hamamcı, külhancı ve benzeri masal tekerlemelerinde de görülür. “Zaman zaman içinde, kalbur saman içinde... deve tellal iken, horoz şahna iken, serçe berber iken, pire bülbül iken... Ben babamın beşiğini tıngır mıngır salları iken... Hamamcının taşı yok, külhancının baltası yok.” (Boratav, 2000: 125) Benzer meslek isimlerinin yer aldığı bir başka masal tekerlemesi ise “bir yanına bakmış; demirciler demir döğeri otuz iki denginen; bir yanına bakmış: boyacılar boya yapar altmış iki renginen”, “Galaycı oldum galaylıyamadım gıpları, hep gırlıdı tavaların saptarı, Cerrah oldum hep acı yaptım hapları, binin zehirledim ilaç verirken” (Boratav, 2000: 131) şeklindedir.

Her iki türde benzer insan ve hayvan kahramanlarının isimlerine yer verilmesi türler arasındaki bir başka benzerliktir. Masal tekerlemelerinde sıkça ismi geçen pire, çekirge, tahtakurusu, sıçan, deve, manda, eşek, sivrisinek vb. hayvan isimleri yalanlamalı destanlarda da sıkça işlenir. Örneğin pireyi konu edinen bir masal tekerlemesi ile yalanlamalı destan örnekleri şöyledir:

“Pire gelir tabbur tubbur
Pire değil nallı gtır
Ev sahibi balta getir
Bir buduni size götür.

Duttum pirenin ağıni
Annına vurdum dağıni
On beş batman iç yağini
Mumculara sattım geldim” (Boratav, 2000: 161)

Yalanlamalı destan örneği ise:

“Hey gaziler bir seyrana uğradım
Söylenecek, dinlenecek hal değil
Dokuz kişi bir pireyi kovalar
Ardı sıra erilecek hal değil” (Köprülü, 2004: 272)

“Bakın pire bize ne hal işledi
Düşüp önüme at gibi kişnedi
Anı gördüm topuğumu dişledi
Zorlu gidi yakalan(a) cak hal değil” (Köprülü, 2004: 273)

“Bakın hele şu pirenin işine
Henüz girmiş elli sekiz yaşına
Topuz ile gül eyledim başına
Kırpikleri kırılacak hal değil” (Köprülü, 2004: 273) şeklindedir.

Söz Oyunlarına Yer Verme

Anlam farklılıkları doğuran söz oyunları türler arasında sayılabilecek bir diğer benzerliktir. Tekerlemeleri oluşturan bazı sözcükler anlamsızdır ve karmaşık düşüncelerden ve mantık dışı uyaklı ses oyunlarından oluşur. Yalanlama bölümünde de akıl dışı anlatımlar olmasına karşın bu anlatımları oluşturan sözcükler anlamlıdır. Âşıklar, Artun'un da (1996: 33) belirttiği gibi mizahı sağlamak için mantık ve toplumsal ilişkiyle bağlantılı olarak, abartma, anormal görüntü, karikatürize etme, tuhafıklar, tersine söyleme, çift anlamlı kelimelerden vb. yararlanırlar. İroniyle kendileriyle eğlenir görünürken taşlarlar. Masal tekerlemeleri ise genellikle uyumsuz bir söz dizisi şeklinde zincirlemeli anlatılmalarıdır. Basit düz yazı biçiminde küçük anlatılar, uyaklı ya da yinelemeli ahenkli düz yazı biçiminde kalıplaşmış sözlerden oluşan ve manzum biçimde aktarılan bu tekerlemeler, halk şiirinin bağımsız dizelerinden alınmış izlenimini veren söylevlerdir. Mizahi üslubun gereği olan inandırıcılıktan uzaklık her iki türde de hemen dikkati çeker. Her iki türde de inandırıcılıktan uzak olmaya güzel iki örnek şöyledir:

“Bir kaz aldım ben karıdan
Boynı da uzun borudan
Kırk abdal kanın kurudan
Kırk gün oldu kaynadırım kaynamaz” (Elçin, 2001: 41)

“Bir varmış, bir yokmuş... Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, deve tellal iken, sinek berber iken, katır çalgıcı, eşek köçek iken, ben babamın beşiğini tıngır mıngır sallarken...” (Tezel, 2009: 194)

Anlatıcının Kendisini Kahramanın Yerine Koyması

Tekermelerde ve yalanlama bölümlerinde anlatıcı kendisini küçük bir maceranın kahramanıymış gibi gösterir. “Güldürme ve eğlendirme amacına yönelik olarak oluşturulan destanların konularının kaynağı çoğu zaman fantastik ve kahramanları kurmacadır.” Garip maceraların yaşandığı bu olaylarla masal anlatıcı veya destan söyleyici kendini ve dinleyenleri yer yer uyarır. Âşık yalanlamalı destanda olayları kendi hayal dünyasında örgülediği biçimde istediği şekilde kahramanlarına rol yaptırarak olayı anlatır. Bazen bu destanlarında kendisini kahramanın yerine koyar. “Bazen âşıkların yalanlamalarında, gizlenmiş kendi hikâyelerini bulur, yaşama bakış açılarını gözleriz. (Artun, 1996: 33)

Kurmaca kişinin ağızından naklederek oluşturulan yarı dramatik anlatım tekniği ile kurgulanmış destanlara örnek olarak 17.yüzyıl âşıklarından Âşık Ömer’in “Pire Destanı” adıyla bilinen ve âşığın destanın kurmacası içinde yarattığı olağanüstü pire ile çekişen ve bu çekişmesini destanlaştıran kişi rolünde olduğu destanı verilebilir.

“Gelür iken, karşı tuttum bacağın
Düşüremedim pirenin kalçağın
Vardı yaktı bir fukaranın ocağın
Elli yılda yapılacak hal değil” (Köprülü, 2004: 272)

“Bakın pire bize ne hal işledi
Düşüp önüme at gibi kişnedi
Anı gördüm topuğumu dişledi
Zorlu gidi yakalan(a) cak hal değil” (Köprülü, 2004: 273)

“Uyurken anı bekledim uyandım
Kollarım sığadım kaşı dayandım
Ocaklara düşüp küle boyandım
Dahi gözüm açılacak hal değil” (Köprülü, 2004: 273)

Âşık Kara Mehmet’in “Doktor Bey” adlı yalanlamalı destanı da bu kurmaca kişiliğe örnektir. Âşık burada yeyon, kesiyon, doyamayon; toktur beğ, şeklinde ifade eder:

Münir CERRAHOĞLU

“İki leğen pilav bir yayık ayran
İster yağlı olsun ister yavan
Yanına kesiyom beş kilo soğan
Yeyom yeyom doyamayom doktor bey“ (Artun, 2005: 167)

(Kara Mehmet- Âşık Mehmet Siligünlü- Erman ARTUN Özel Arşivi'nde 20 no ile kayıtlıdır.)

Bir kurmaca kişilik oluşturularak bu rolü kendisine veren masal anlatıcıları da masalın tekerleme bölümünde kendine verdiği rolle, kurmaca bir kişilikle masala giriş yapar. Delibalta Masalında anlatıcının kendini kurmaca masal kahramanı yerine koyduğunu görürüz “Arı geldi vız dedi, kız cehezin düz dedi. Ha şurda ha burada, koyını verdik kurda. Üzüm yedikh seçe, seçe yedikhçe midemiz aç. Yedim uç yız kazan paça gene midem doymadı. Gene kefim gelmedi. Vardım gettim börekçi dükkânına yedim uç yüz börek gene karnım doymadı, gene kefim gelmedi. İri iri küfteler boğazıma dürteler.” (Elçin, 2004: 379)

Sonuç olarak birçok sözlü gelenek ürünü aynı kültürel çevre içinde doğmuş, gelişmiş birbirini etkilemiştir. Aynı sosyo-kültürel ortamda ortaya çıkıp gelişen bu türler arasında yer yer etkileşimler olmuş bazı benzer unsurları barındırmışlardır. Bu etkileşime ve benzerliğe önemli örneklerden biri de masal tekerlemeleri ile yalanlamalı destanlardır.

Bu makalemizde yalanlamalı destanlar ile masal tekerlemeleri arasındaki benzerlikleri; köken olarak birbirine kaynaklık etmeleri ve etkileşimleri, yalanlı anlatıma sahip olmaları, hayali ve mizahi bir üslup kullanmaları, sanatlı söyleyişe yer vermeleri, konu ve kahramanların benzerlikleri, söz oyunlarına yer vermeleri, anlatıcıların kendilerini kahramanların yerine koymaları şeklinde tespit ettik. Bu ve daha başka tespit edilebilecek benzer özelliklerin anlatımda yalan, hayal ve düş, abartı, tezat gibi unsurlar kullanılarak olay ve şahıslara gerçeküstü nitelikler kazandırılarak yapıldığını, ayrıca bu özelliklerin sosyal hayatın edebi ürünlere yansımalarının bir sonucu olduğunu belirledik.

Bu çalışmamızla birlikte gördük ki birbirine kaynaklık eden birbirinin devamı olan türler arasındaki benzerlikler araştırılabilir, etkileşimleri ve bu etkileşimin boyutları ile ilgili çalışmalar yapılabilir. Örneğin destanların ağıtlarla, atasözlerinin deyimlerle, ninnilerin halk hikâyeleriyle benzerlikleri, etkileşimleri incelenebilir. Yine benzer şekilde tekerlemelerin, masallarla, halk hikâyeleriyle, Karagöz ve Hacivat'la, ninnilerle, çocuk oyunları ile ilişkisi ve etkileşimleri üzerinde durulabilir. Bu bağlamda anonim halk edebiyatı ürünlerinin değişik bilim dallarıyla mukayesesi yapılacağı gibi bu geleneğin kendi içerisinde yer alan türlerin de kendi arasındaki benzerlikler, etkileşimler ve farklılıklar incelenebilir. Bu ve benzer çalışmalar yapıldığı takdirde Türk sözlü geleneği ürünleri daha bütüncül bir yaklaşımla ele alınacak, yaşanan sosyal hayatın edebiyata yansımalarının sonuçları daha iyi değerlendirilmiş olacaktır.

Kaynakça

- Artun, E.(1996). *Adana Âşıklık Geleneği (1966- 1996) ve Âşık Feymani*. Adana: Hakan Ofset
- Artun, E. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. İstanbul, Kitabevi Yayınları
- Artun, E. (2005). *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Artun, Erman. *Günümüz Aşıklık Geleneğinde Mizah*, <http://turkoloji.cu.edu.tr>
- Boratav, P. N. (2000). *Tekerleme*. İstanbul : Tarih Vakfı Yayınları.
- Boratav, P. N. (2006). *Az Gittik Uz Gittik*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Duymaz, A. (2002). *İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Elçin Ş. (2001). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Günay, U. (2008). *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Kocakaplan, İ. (1992). *Açıklamalı Edebi Sanatlar*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Köprülü, M.F.(2004). *Türk Saz Şairleri*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Tezel, N. (2009). *Türk Masalları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları

